

มานุษยวิทยา สิทธิมนุษยชน
และการพัฒนาอย่างยั่งยืน
Anthropology, Human Rights
and Sustainable Development

อมรา พงศาพิชญ์

Amara Pongsapich

Email: amara.pongsapich@gmail.com

บทนำ

เนื้อหาของบทความนี้มี 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นประสบการณ์การทำงานวิชาการในฐานะผู้สอนและผู้ทำวิจัย เป็นการทบทวนการทำงานทางมานุษยวิทยา ทั้งในเรื่องพัฒนาการทางแนวคิดทฤษฎี และบทบาทของสาขาวิชามานุษยวิทยา ในการทำงานสหสาขาวิชา โดยมาจากประสบการณ์การทำงานในพื้นที่ที่ผู้เขียนได้มีโอกาสปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านและนักวิชาการต่างสาขา คำถามที่ได้รับจากคนในพื้นที่ผสมผสานกับพัฒนาการทางวิชาการในระดับสากล ทำให้มีการปรับกระบวนการทัศน์ด้านการพัฒนา นำไปสู่การปรับวิธีการทำงาน และการตั้งโจทย์ที่มีลักษณะสหสาขาวิชา ส่วนที่สองมีเนื้อหาเชิงนโยบาย ระดับสากล จากการที่สหประชาชาติพบว่ากระบวนการพัฒนากระแสหลัก แนวนวนิยมเสรีและประชาธิปไตยเสรีที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ทำให้เกิดผลกระทบเชิงลบทางสังคมต่อผู้คนกลุ่มต่าง ๆ อย่างมาก จึงได้เกิดการปรับกระบวนการพัฒนาสู่การพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง โดยสนับสนุนแนวคิดสิทธิมนุษยชนและการพัฒนาที่ยั่งยืนที่มีความหมายว่า กระบวนการพัฒนาในมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมต้องดำเนินการไปพร้อมกันเป็นกระบวนการเดียวกัน และเป็นการพัฒนาที่ใช้ทรัพยากร ในปัจจุบันอย่างเหมาะสมโดยไม่รบกวนทรัพยากรในอนาคต

ส่วนที่ 1: พัฒนาการทางวิชาการด้านมานุษยวิทยากับงานสหสาขาวิชา

ในวงวิชาการไทย ผู้เขียนเป็นคนไทยที่เรียนทางมานุษยวิทยาแบบดั้งเดิม (classical anthropology) รุ่นแรก ๆ กล่าวคือ เรียนเกี่ยวกับกลุ่มคนที่มีวิถีชีวิตแตกต่างจากคนส่วนใหญ่ในสังคม เรียนรู้เกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ ความคิด ความเชื่อ ประวัติความเป็นมา ขนบธรรมเนียม ประเพณี ฯลฯ เพื่อรู้จัก เข้าใจ และเข้าถึง วิธีการศึกษาคือการเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนเพื่อทำความรู้จักและเข้าใจอย่างลึกซึ้ง เรียกว่า การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) โดยร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ กับผู้ที่อยู่ในชุมชน

ในช่วงแรก ๆ ของการทำงาน ผู้เขียนถูกผู้ช่วยวิจัยตั้งคำถามว่า ชาวบ้านอยากรู้ว่าพวกเราต้องการเพียงแค่เก็บข้อมูลเพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับชุมชนและวิถีชีวิตของผู้คนเท่านั้นหรือ แล้วคนในชุมชนได้อะไร ผู้วิจัยได้รายงานหรือวิทยานิพนธ์จากความรู้ที่ได้จากชุมชน แล้วคนในชุมชนทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ให้ข้อมูลเท่านั้นหรือ คำถามนี้กระตุ้นผู้เขียนให้หยุดคิดและตัดสินใจปรับวิธีการทำงานเพื่อหลีกเลี่ยงไม่ให้ถูกถามเช่นนี้อีก สำหรับมุมมองทางวิชาการได้ข้อสรุปว่า มานุษยวิทยาแบบดั้งเดิมไม่ใช่คำตอบและเป็นที่น่ายินดีที่ว่าในสถานการณ์โลกได้เกิดพัฒนาการทางวิชาการตามมาอีกหลายสำนัก

1.1 พัฒนาการของวงวิชาการมานุษยวิทยาและการปรับ กระบวนการทัศน์การพัฒนา

ในหัวข้อนี้ผู้เขียนจะสรุปประเด็นเป็นหัวข้อสั้น ๆ โดยย่อ คือ

(1) มานุษยวิทยาเพื่อตอบสนองผู้ปกครองในระยะแรก

ในวงวิชาการตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคอาณานิคม มานุษยวิทยา ถูกใช้เป็นเครื่องมือให้เจ้าอาณานิคมเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนพื้นเมือง ผู้อยู่ใต้ปกครอง เช่น ชนเผ่ากลุ่มต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ของการปกครอง และควบคุม รัฐบาลอังกฤษสนับสนุนให้นักมานุษยวิทยาอังกฤษเรียนรู้เกี่ยวกับ โครงสร้างสังคมของชนเผ่าในทวีปแอฟริกา เอเชีย และหมู่เกาะในมหาสมุทร แปซิฟิกที่อยู่ภายใต้อาณานิคมอังกฤษ รัฐบาลสหรัฐอเมริกาสนับสนุนให้นักมานุษยวิทยาอเมริกันศึกษาชนพื้นเมืองอเมริกันเผ่าต่าง ๆ จนนำไปสู่การจัดให้มีชุมชนนิคมอินเดียแดง (Indian reservation) ในบางมลรัฐ เปิดพื้นที่ให้ชาวฝรั่งเศสผิวขาวตั้งถิ่นฐานบนแผ่นดินอเมริกาเหนือได้อย่างสะดวกสบายขึ้น

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง สิ้นสุดยุคอาณานิคม เข้าสู่การเกิด ชาติใหม่ เกิดสงครามเย็นช่วงชิงการเป็นผู้นำระหว่างมหาอำนาจค่ายตะวันตก ที่สนับสนุนทุนนิยมเสรีกับค่ายสังคมนิยมที่นำโดยรัสเซีย มานุษยวิทยาถูกใช้เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล หรือเป็นสายลับให้แก่หน่วยงานของรัฐได้อีก เช่นเดียวกัน

(2) มานุษยวิทยากับการพัฒนาสู่สังคมสมัยใหม่

เกิดแนวความคิดการพัฒนาระยะหลักตามรูปแบบการพัฒนาของสังคมตะวันตกที่สร้างทฤษฎีความทันสมัย (Modernization) เพื่ออธิบายการเคลื่อนไหวในการพัฒนาจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรมหรือสังคมสมัยใหม่ โดยกล่าวว่าการพัฒนาจะเกิดขึ้นได้เมื่อผู้คนในสังคมนั้นปรับวิถีชีวิต ทศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม และคุณสมบัติอีกหลายข้อ เพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่จะนำไปสู่การพัฒนา ผู้บริหารประเทศที่เชื่อในแนวความคิดพัฒนาระยะหลักเน้นใช้การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นตัวนำ และการพัฒนาเศรษฐกิจจะสำเร็จได้นั้นต้องพัฒนาสังคมด้วย แต่เนื่องจากมานุษยวิทยาสอนให้เข้าใจและเห็นใจประชาชนคนธรรมดาที่กำลังถูกพัฒนาจากนโยบายของรัฐ และมองเห็นผลกระทบทางสังคมจากการพัฒนาเศรษฐกิจระยะหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบต่อกลุ่มคนชายขอบที่มีความแตกต่างหลากหลายทางสังคม วัฒนธรรม รวมทั้งกลุ่มด้อยโอกาสอื่น ๆ กลุ่มนักวิชาการด้านการพัฒนาจึงนำเสนอแนวทางการพัฒนาระยะทางเลือกหรือ alternative development

(3) มานุษยวิทยาและวิชาการทวนกระแส

ในวงวิชาการสังคมศาสตร์ การตั้งคำถามกับแนวคิดทฤษฎีกระแสหลักเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง มานุษยวิทยาเป็นสาขาวิชาหนึ่งที่อยู่ในขบวนการตั้งคำถาม ด้วยเหตุที่เนื้อหาของวิชาให้ความสำคัญกับความเป็นมนุษย์และอัตลักษณ์ตัวตนที่อาจแตกต่างกันได้ จึงปฏิเสธความคิดที่จะทำให้ทุกคนเหมือนกันเพื่อพัฒนาเข้าสู่รูปแบบที่ผู้มีอำนาจกำหนด วงวิชาการเรียกชื่อ

ยุคทวนกระแสการพัฒนาแบบสมัยใหม่นี้ว่า ยุคหลังสมัยใหม่ (Post-modernity) เกิดการปรับกระบวนการทัศน์ แนวคิด ทฤษฎี มีการนำแนวคิดแบบวิภาษวิธี (dialectic) มาใช้ตั้งคำถามเพื่อโต้แย้งและถกเถียงกัน ทำให้คิดนอกกรอบ เกิดโจทย์ใหม่ และวิธีการวิเคราะห์สังคมที่แหลมคม ลึกซึ้ง แตกต่างจาก แนวคิดกระแสหลักแบบเดิม ยอมรับการตีความในบริบทที่หลากหลาย รวมทั้งยอมรับวิธีการนำเสนอที่แปลกใหม่ ไม่ยึดรูปแบบตายตัว ทั้งหมดนี้คือการปรับกระบวนการทัศน์ (paradigm shift) ในสังคมหลังสมัยใหม่

1.2 มานุษยวิทยากับการทำงานสหสาขาวิชาชีพระดับพื้นที่

ดังได้กล่าวแล้ว ถ้าไม่ต้องการทำงานเพื่อสร้างความรู้พื้นฐาน (basic knowledge) แต่เพียงอย่างเดียว ก็ต้องหาโอกาสทำงานสหสาขา โดยทำด้านสังคมศาสตร์ร่วมกับนักวิทยาศาสตร์และ/หรือนักเทคนิคอื่น ๆ ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงการสร้างการมีส่วนร่วมและสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ ในโครงการระดับพื้นที่ ส่วนการรณรงค์ให้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและผลักดันนโยบายจะอยู่ในหัวข้อถัดไป

การสร้างกิจกรรมในชุมชนแบบมีส่วนร่วม คือการไม่รับคำสั่งจากผู้บริหารโดยไม่ไตร่ตรอง (top-down) งานในลักษณะนี้ควรเริ่มจากการสร้างความเข้าใจร่วมกันโดยการสำรวจความต้องการในชุมชนก่อน ถ้าชุมชนไม่ได้มีความต้องการโครงการถึงระดับที่พร้อมจะร่วมกันทำงานก็ไม่ควรเดินหน้าต่อ ต้องเริ่มจากการสำรวจความต้องการและทรัพยากรทั้งหมด

ที่มีในชุมชนและที่พอจะหาได้จากภายนอก แล้วจึงร่วมกันออกแบบกิจกรรม โดยอาจเชิญผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกมาให้คำแนะนำ ตกลงรายละเอียด จัดทำแผนงานว่าจะมีกิจกรรมอะไรบ้าง แบ่งงานและความรับผิดชอบ ทั้งในช่วงการจัดทำโครงการจนกระทั่งงานสำเร็จ กำหนดให้มีผู้รับผิดชอบ ทั้งในช่วงดำเนินการและติดตามผล

นักสังคมศาสตร์ที่มีประสบการณ์ทำงานกับชุมชนมักจะได้รับ มอบหมายให้ทำงานในช่วงแรก คือ การศึกษาชุมชน ประสบการณ์แรกของผู้เขียนในช่วงประมาณ พ.ศ. 2530 คือการทำงานในโครงการพลังงาน ทดแทนร่วมกับนักวิทยาศาสตร์และวิศวกรที่มีความรู้ทางเทคนิคเกี่ยวกับการผลิตพลังงานจากแหล่งต่าง ๆ เช่น ลม น้ำ ต้นไม้ มูลสัตว์ แสงแดด งานทางด้านสังคมศาสตร์เบื้องต้นคือการศึกษาชุมชนที่เหมาะสมจะติดตั้ง เครื่องมือผลิตพลังงานทดแทน สำรวจความต้องการและแหล่งทรัพยากร เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ จากนั้นในขั้นดำเนินการจึงทำหน้าที่เชื่อมต่อให้ชาวบ้านกับนักวิทยาศาสตร์/วิศวกรสื่อสารกันด้วยภาษาที่เข้าใจกันได้ ทั้งสองฝ่าย และหลังจากนั้นก็ติดตามผลต่อไป

ประสบการณ์การทำงานไม่จำเป็นจะต้องประสบความสำเร็จเสมอไป ในช่วงที่ทำงานเรื่องนี้ในประเทศไทยพูดกันรู้เรื่องดี แต่เมื่อเริ่มงานสำรวจ ในประเทศเนปาล หลังจากเดินขึ้นเขาไปเกือบทั้งวันเพื่อเสาะหาหมู่บ้าน สำหรับผลิตพลังงานทดแทนเพื่อใช้ในหมู่บ้าน การสำรวจความต้องการ (needs assessment) พบว่าชาวบ้านไม่ได้เดือดร้อนเรื่องไม่มีพลังงานใช้

แต่เดือตร้อนเรื่องไม่มีน้ำใช้สำหรับการเพาะปลูก การเดินจนอ่อนล้า ไม่ได้นำไปสู่ผลลัพธ์ที่คุ้มค่า หรือกรณีที่ประเทศบังกลาเทศ เมื่อสำรวจความต้องการพบว่าชาวบ้านต้องการเครื่องลดความชื้นผลผลิตทางการเกษตร แต่หลังจากสำรวจหาทรัพยากรที่อาจนำมาใช้เป็นเครื่องมือลดความชื้นได้ และด้วยปัจจัยทางเทคนิคและปัญหาอื่น ๆ ผลของการตัดสินใจร่วมกันระหว่างนักเทคนิคและชาวบ้านคือการเลือกทำเพียงลานซีเมนต์เพื่อตากข้าวเท่านั้น ต้องเรียกลานซีเมนต์นี้ว่าเครื่องตากพลังงานแสงอาทิตย์ (solar dryer) เพื่อให้ดูเป็นผลงานของโครงการพลังงานทดแทน

อย่างไรก็ดี ในกระบวนการทำงานได้มีการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านตั้งแต่ต้นจนสุดท้าย การสำรวจความต้องการจะสำเร็จได้เมื่อมีการปรึกษาชาวบ้านอย่างจริงจัง เพราะชาวบ้านย่อมเป็นผู้ที่รู้ความต้องการของชุมชนตนเองมากที่สุด เมื่อพบความต้องการแล้วต้องสำรวจว่ามีทรัพยากรในชุมชนหรือบริเวณใกล้เคียงที่สามารถนำมาใช้ได้หรือไม่ ในกรณีนี้ชาวบ้านย่อมมีความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของชุมชนมากกว่าคนนอกชุมชน เมื่อสามารถเชื่อมต่อกับความต้องการของชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ได้แล้ว ต้องหาคำตอบร่วมกับชาวบ้านว่าต้องการความช่วยเหลือทางเทคนิคอย่างไรบ้างด้วยการถกเถียงกัน สุดท้ายได้ข้อสรุปว่าเพียงแค่ทำลานซีเมนต์บนพื้นที่ว่างกลางหมู่บ้าน ชาวบ้านก็ได้ประโยชน์แล้ว จะทำอะไรมากกว่านั้น ชาวบ้านก็ไม่มีความพร้อม แม้ช่างเทคนิคอาจช่วยสร้างเครื่องมือบางอย่างให้ได้

แต่ชาวบ้านไม่สามารถรับงานต่อได้ด้วยขาดทักษะความรู้ และไม่มีเวลาและงบประมาณที่จะนำมาใช้อย่างต่อเนื่องได้

สำหรับโครงการในประเทศไทย ในช่วงประมาณ พ.ศ. 2530 ประสบความสำเร็จในการสร้างชุมชนตัวอย่างว่าประเทศไทยสามารถผลิตพลังงานทดแทนจากแหล่งทรัพยากรในพื้นที่เพื่อใช้ในชุมชนได้ แต่ในเวลานั้นยังไม่สามารถผลักดันในระดับนโยบายได้ เนื่องจากผู้วางแผนในขณะนั้นไม่เห็นความจำเป็นที่จะใช้พลังงานทดแทน เพราะเชื่อว่ามีน้ำมันและก๊าซธรรมชาติพอเพียง จนมายุคปัจจุบันจึงได้มีนโยบายพัฒนาพลังงานทดแทนเพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวันอย่างจริงจัง

ส่วนที่ 2: พัฒนาการของแนวคิดสิทธิมนุษยชนและการพัฒนาที่ยั่งยืน

สงครามโลกครั้งที่ 2 มีผลในการหยุดยั้งการล่าอาณานิคมและทำให้เกิดประเทศใหม่หลายประเทศ หลังสงครามโลกช่วงแรก รูปแบบการเมืองการปกครองมีรูปธรรมให้เห็นในระบอบเสรีประชาธิปไตยของประเทศมหาอำนาจในโลกที่หนึ่ง กับระบอบคอมมิวนิสต์สังคมนิยมของประเทศโลกที่สอง รวมทั้งประเทศไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดหรือประเทศกำลังพัฒนาที่เรียกว่าโลกที่สาม เกิดการช่วงชิงการนำระหว่างค่ายมหาอำนาจที่ส่งเสริมเสรีประชาธิปไตยและส่งเสริมการค้าเสรีของโลกที่หนึ่ง กับค่ายคอมมิวนิสต์ของรัสเซียและจีน ซึ่งเน้นเรื่องการพึ่งตัวเองและการสร้างความเป็นธรรมทางสังคมแนวสังคมนิยมของโลกที่สอง การช่วงชิงการนำปรากฏในรูปสงครามเย็น

การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในรูปแบบทุนนิยมขยายตัวอย่างรวดเร็ว จากทุนนิยมเสรีสู่ทุนนิยมผูกขาดและทุนนิยมข้ามชาติ ฯลฯ กระบวนการโลกาภิวัตน์หรือการขยายตัวทางเศรษฐกิจข้ามพรมแดนส่งผลกระทบต่อประชาชนในประเทศด้อยพัฒนาเป็นอย่างมาก ประเทศเกิดใหม่หลายประเทศถูกรอบงำด้วยระบบทุนนิยมข้ามชาติ หลายประเทศปฏิเสธระบบทุนนิยมและเลือกแนวทางสังคมนิยม ประเทศมหาอำนาจคำนึงถึงความจำเป็นที่จะต้องถ่วงดุลระหว่างค่ายเสรีนิยมประชาธิปไตยและค่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์

การพัฒนาเศรษฐกิจแนวเสรีนิยมที่เน้นการแข่งขันและการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดกลไกสนับสนุนการลงทุนและมาตรการควบคุมระบบการค้าการลงทุนระดับเหนือรัฐ เกิดธนาคารโลก (World Bank) และธนาคารภูมิภาค เช่น ธนาคารการพัฒนาแห่งเอเชีย (ADB - Asian Development Bank) กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF - International Monetary Fund) องค์การการค้าโลก (WTO - World Trade Organization) ข้อตกลงทั่วไปด้านภาษีและการค้า (GATT - General Agreement on Tariffs and Trade) ฯลฯ

การขยายตัวทางเศรษฐกิจข้ามพรมแดนหรือโลกาภิวัตน์มีผลกระทบทางสังคมอย่างรุนแรง ความเหลื่อมล้ำระหว่างประเทศร่ำรวยกับประเทศยากจนเพิ่มมากขึ้น ภายในประเทศเดียวกันความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจนเพิ่มมากขึ้น มีการเอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจสังคมทั้งทางตรง

และทางอ้อม จนสหประชาชาติต้องกำหนดมาตรการทางสังคมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำและทำให้เกิดความเป็นธรรมทางสังคมมากขึ้น แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนและแนวคิดเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นตัวอย่างของแนวคิดด้านสังคมที่สหประชาชาติสนับสนุนเพื่อถ่วงดุลการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่มีผลกระทบต่อผู้ด้อยโอกาสเป็นอย่างมาก

การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในสังคมโลกในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาทำให้เกิดการปรับกระบวนทัศน์ในการมองบทบาทของรัฐ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ตลอดจนความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ การปรับกระบวนทัศน์ที่สำคัญคือการปรับจากความคิดด้านการปกครองโดยรัฐบาล (government) สู่อำนาจบริหาร (governance) ซึ่งหมายถึง การลดบทบาทอำนาจของรัฐให้น้อยลง เพิ่มบทบาทขององค์กรระดับท้องถิ่นและภาคประชาชนในรูปของการกระจายอำนาจและยอมรับความแตกต่างของกลุ่มย่อยที่หลากหลายด้วย

ปีแอร์ (Jon Pierre) และปีเตอร์ส (B. Peters) (ค.ศ. 2000) มองว่าเกิดการถ่ายโอนอำนาจของรัฐส่วนกลางหรือรัฐบาลใน 3 รูปแบบ คือ (1) การถ่ายโอนอำนาจให้องค์กรเหนือรัฐในประเด็นการควบคุมดูแล ตรวจสอบด้านการค้าการลงทุน ด้านสิ่งแวดล้อมโลก ด้านความมั่นคง และสิทธิมนุษยชน (2) การถ่ายโอนอำนาจจากระดับรัฐชาติสู่ระดับท้องถิ่นผ่านการลดขั้นตอนการบริหารจัดการ ลดกฎเกณฑ์ให้ยืดหยุ่นและตอบสนองความต้องการที่หลากหลายและแตกต่างในระดับท้องถิ่นได้ และสุดท้าย

(3) การถ่ายโอนกิจการบางอย่างสู่ภาคประชาสังคมและภาคประชาชน ซึ่งได้ขยายตัวอย่างมากหลังการล่มสลายของลัทธิคอมมิวนิสต์ จากการเพิ่มการสนับสนุนขององค์การนานาชาติและมหาอำนาจ

เป็นที่ชัดเจนว่าการเคลื่อนตัวขององค์กรประชาสังคมในประเทศต่าง ๆ เป็นการเคลื่อนในระดับโลกในรูปของขบวนการโลกาภิวัตน์ทางสังคม โดยการสนับสนุนทางงบประมาณจากองค์กรข้ามชาติทั้งระดับทวีภาคี พหุภาคี สหประชาชาติ รวมทั้งองค์กรศาสนา/สาธารณประโยชน์ข้ามชาติ เครือข่ายอาจก่อตัวขึ้นภายในประเทศและขยายตัวเพื่อประสานกับองค์กรต่างชาติ หรือเครือข่ายอาจเริ่มจากนอกประเทศและตั้งองค์กรสมาชิกสาขาขึ้นในประเทศในภายหลัง การรวมตัวจัดตั้งเครือข่ายทำให้เกิดขบวนการทางสังคมที่เคลื่อนไหวในมิติต่าง ๆ เช่น สิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน สุขภาพอนามัย และเป็นส่วนย่อยของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมข้ามชาติ

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้มีการปรับกระบวนทัศน์ในการทำงานขับเคลื่อนทางสังคม แต่เดิมนั้นขบวนการสังคม (social movement) คือการรวมตัวกันเคลื่อนไหวเพื่อเป้าหมายบางอย่างที่สมาชิกของกลุ่มมีส่วนร่วมกัน เช่น ขบวนการแรงงานแบบเดิมเคลื่อนตัวเพื่อขอปรับค่าจ้างแรงงานหรือขอเพิ่มสวัสดิการจากผู้บริหาร ส่วนขบวนการเกษตรกรแบบเดิมเคลื่อนตัวเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลปรับราคาสินค้าเกษตรหรือให้ความช่วยเหลือด้านวัตถุดิบหรือการลงทุนในการเพาะปลูก แต่ขบวนการสังคมแนวใหม่ (New Social Movement) เป็นการรวมตัวของผู้ที่มีเป้าหมายมากกว่า

ผลประโยชน์เฉพาะของกลุ่ม โดยเน้นที่เป้าหมายของการปรับเปลี่ยนทางสังคม ที่กว้างขวางและสามารถก่อให้เกิดผลกระทบต่อสาธารณชนโดยรวม ด้วยประเด็นสำคัญที่เกิดขึ้นใหม่ คือ ขบวนการสังคมนิยมสนใจขบวนการต่อต้านอำนาจ (resistance movements) และการปฏิเสธกฎระเบียบ ในรูปอาชญากรรม (civil disobedience) ไม่เฉพาะในประเทศและรัฐ ของตนเองเท่านั้น แต่รวมถึงการต่อสู้เรียกร้องระหว่างประเทศด้วย ทั้งนี้ เป็นการสนองตอบความต้องการขยายพื้นที่ของประชาชนไม่ให้ถูกจำกัด เหมือนดังแต่ก่อน และเป็นกรลดช่องว่างระหว่างรัฐและประชาชนลง อย่างไรก็ตาม เป้าหมายคือการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองหรือโครงสร้างสังคม เพื่อลดข้อขัดแย้ง

2.1 แนวคิดสิทธิมนุษยชนและขบวนการสิทธิมนุษยชน

พัฒนาการของแนวคิดสิทธิมนุษยชนเริ่มตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ ที่เชื่อในเรื่องความเสมอภาคเท่าเทียมของบุคคล รวมทั้งสิทธิส่วนบุคคล ต่อมาเมื่อพิจารณาประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับรัฐ ก็มีข้อคิดเห็นที่แตกต่างกันเป็น 2 ค่ายใหญ่ คือ กลุ่มที่เชื่อว่ารัฐมีหน้าที่ ปกครองดูแลประชาชน และประชาชนมีหน้าที่ต้องเชื่อฟังรัฐ เช่น มาเคียเวลลี (Machiavelli ค.ศ. 1469-1572) และโทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes ค.ศ. 1588-1679) กับกลุ่มที่เชื่อว่าประชาชนและประชาสังคมสามารถดูแล ตัวเองได้ รัฐไม่ต้องทำหน้าที่ปกครองประชาชน เช่น จอห์น ล็อก (John Locke

ค.ศ. 1632-1704) และฌอง ฌาคส์ รูสโซ (Jean – Jacques Rousseau ค.ศ. 1712-1778) ซึ่งเน้นเรื่องสัญญาประชาคม (social contract) นอกจากนี้ ถ้ารัฐบาลเป็นเผด็จการหรือทรราช (tyranny) ประชาชนหรือประชาสังคม มีสิทธิที่จะต่อต้านหรือขับไล่รัฐบาลได้ อย่างไรก็ตาม ก้าวได้ว่าข้อถกเถียงทางความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนในระยะแรกให้ความสำคัญกับสิทธิส่วนบุคคล ต่อมาได้ขยายมาครอบคลุมถึงสิทธิของกลุ่มคน สิทธิชุมชน และสิทธิสาธารณะด้วย

แนวคิดสิทธิมนุษยชนที่รับรู้กันในปัจจุบันถูกรื้อฟื้นใหม่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อสหประชาชาติประกาศให้มีปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ใน ค.ศ. 1948 (พ.ศ. 2491) การสร้างความเข้าใจและการนำไปปฏิญญาไปสู่การปฏิบัติเป็นเรื่องยาก และเนื่องจากเนื้อหาในปฏิญญา มี 2 เรื่องหลัก จึงได้มีการร่างกติกา 2 ฉบับคือ (1) กติกาสากลว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง และ (2) กติกาสากลว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยได้รับการรับรองใน ค.ศ. 1966 (พ.ศ. 2509) และมีผลบังคับใช้ใน ค.ศ. 1976 (พ.ศ. 2519) ใช้เวลาถึง 18 ปีจึงสามารถตกลงเนื้อหาของกติกาได้ และอีก 10 ปี จึงได้มีประเทศภาคีให้สัตยาบันครบตามจำนวนที่กำหนดไว้และมีผลบังคับใช้ได้ แต่ถึงกระนั้นก็ยังไม่สามารถขยายผลให้มีการรับรู้แนวคิดสิทธิมนุษยชน ได้อย่างกว้างขวาง มาร์ค เฟรสโซ (Mark Frezzo) อธิบายว่า ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและกติกาทั้ง 2 ฉบับ เป็นเอกสารหลักด้านสิทธิมนุษยชน ซึ่งบางครั้งเรียกว่า ร่างตราสารสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ (International Bill

of Human Rights) (Frezzo, 2015: 12) แต่เอกสารสิทธิมนุษยชนอื่น ๆ คือ อนุสัญญาฉบับต่าง ๆ ปฏิญญาอื่น ๆ บางฉบับ รวมทั้งเอกสารอื่น ๆ ถือเป็น เอกสารด้านสิทธิมนุษยชนที่เรียกว่า Human Rights Canon ในความหมาย ว่าเป็นตำราต้นฉบับเรื่องสิทธิมนุษยชน

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 กล่าวได้ว่าพัฒนาการของการ ดำเนินการของสหประชาชาติเพื่อส่งเสริมแนวคิดสิทธิมนุษยชนมี 3 ประเด็น คือ

1. ประเด็นแรก การให้ความหมาย

ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนให้ความสำคัญกับ (1) สิทธิพลเมือง และสิทธิทางการเมือง กับ (2) สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม มีการถกเถียงกันว่าสิทธิชุดใดสำคัญกว่ากัน กลุ่มที่มาจากโลกที่หนึ่ง ที่เน้นเรื่องสิทธิและเสรีภาพยืนยันว่าสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ย่อมเหนือกว่าสิทธิชุดอื่น ๆ สังคมและประชาชนจำเป็นต้องต่อต้าน การปกครองแบบเผด็จการซึ่งเป็นการจำกัดสิทธิและเสรีภาพ ในขณะที่กลุ่ม ที่เน้นเรื่องความเสมอภาคเท่าเทียมให้ความสำคัญกับความเสมอภาค ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมแนวสังคมนิยม ข้อถกเถียงระหว่าง ค่ายเสรีประชาธิปไตย การค้าเสรีกับค่ายสังคมนิยมนี้บางครั้งได้รับการ เรียกขานว่าคลื่นลูกที่หนึ่งและคลื่นลูกที่สอง แม้ว่าสหประชาชาติจะประกาศ และรับรองกติกาสากลทั้ง 2 ฉบับ ในปีเดียวกัน (ค.ศ. 1966) หลังจากการ รับรองกติกาทั้ง 2 ฉบับซึ่งเน้นเรื่องสิทธิส่วนบุคคลเป็นหลัก อนุสัญญาด้าน สิทธิมนุษยชนฉบับอื่น ๆ จะขยายเนื้อหาให้ครอบคลุมสิทธิของกลุ่มคน

เช่น สตรี กลุ่มชาติพันธุ์ เด็ก คนพิการ ผู้ถูกข่มขืน ผู้ถูกทำให้สูญหาย และแรงงานอพยพ รวมทั้งสิทธิชุมชนและสิทธิสาธารณะด้วย อนุสัญญาหลักเหล่านี้นับรวมเป็นแนวคิดของคลื่นลูกที่สาม โดยที่มาร์ค เฟอร์โซ มองว่าในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา การเรียกร้องสิทธิในการพัฒนาของฝ่ายทุนที่ต้องการพัฒนาทางเศรษฐกิจ กับฝ่ายประชาชนที่ได้รับผลกระทบทางวัฒนธรรมและชุมชน ทำให้เกิดการตื่นตัวเรื่องสิทธิทางวัฒนธรรมและสิทธิในสิ่งแวดล้อม เขาจึงเรียกกลุ่มสิทธิทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมว่าเป็นคลื่นลูกที่สาม (Frezzo, 2015: 32)

ในเชิงปรัชญามีการนิยามและการให้ความหมายของคำว่า “สิทธิมนุษยชน” แตกต่างกัน นักปรัชญาวิเคราะห์ว่า “ความจริง” มีทั้งที่สัมผัสได้เป็นสัจธรรม (ontology) และที่เป็นความรู้ทางทฤษฎี (epistemology) ในขณะที่นักสังคมวิทยาวิเคราะห์ “ความจริง” ตามบริบทของสังคมและวัฒนธรรมที่ขึ้นอยู่กับช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตามเป็นที่ยอมรับกันว่า กฎเกณฑ์ด้านสิทธิมนุษยชน ไม่ว่าจะปฏิบัติตามความเป็นจริงที่สัมผัสได้หรือทางทฤษฎี อาจแยกเป็นสิทธิเชิงบวกและสิทธิเชิงลบ ทั้งนี้หมายความว่าในกลุ่มคลื่นลูกที่หนึ่ง การปกป้องคุ้มครองสิทธินั้นกระทำได้โดยการไม่ละเมิดสิทธิพลเมืองและการเมือง สิทธิในชีวิต การไม่ย้ายศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ จึงเป็นสิทธิในเชิงการห้ามไม่ให้ปฏิบัติหรือสิทธิทางลบ ในขณะที่ในกลุ่มคลื่นลูกที่สองส่งเสริมการให้สิทธิ รัฐพึงกำหนดนโยบายและมาตรการที่เคารพสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม จึงเป็นสิทธิทางบวก

แนวคิดสิทธิมนุษยชนของคลื่นลูกที่สามเป็นการตั้งประเด็นสิทธิทางวัฒนธรรม มาผนวกรวมกับสิทธิในสิ่งแวดล้อมของกลุ่มชนที่หลากหลาย เป็นสิทธิที่ได้รับ การเรียกร้องมากในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา เพราะการพัฒนาเศรษฐกิจ แนวเสรีประชาธิปไตยกลับมีผลกระทบต่อกลุ่มผู้ด้อยโอกาสต่าง ๆ มาก การปกป้อง คุ้มครอง และเคารพสิทธิ จึงเป็นไปในแนวทางเดียวกัน กับกิจกรรมของคลื่นลูกที่สอง คือการกำหนดให้มีกฎหมายและแนวปฏิบัติ เพิ่มขึ้นในลักษณะของสิทธิทางบวก คือการที่รัฐและสหประชาชาติจะเพิ่ม มาตรการเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการละเมิดสิทธิและเป็นการสนับสนุนให้เกิด สิทธิด้วย

2. ประเด็นที่สอง การกำหนดมาตรฐาน

พัฒนาการของแนวคิดสิทธิมนุษยชนส่วนนี้ คือส่วนที่ถกเถียงกัน เรื่องมาตรฐานสากล กลุ่มที่อยู่ในคลื่นลูกที่หนึ่งและส่วนใหญ่มาจากประเทศ ในโลกเสรีประชาธิปไตยโต้เถียงว่า สิทธิมนุษยชนเป็นหลักสากล ต้องใช้ได้ กับทุกสังคมทุกประเทศชาติ (universal) ในขณะที่กลุ่มที่มาจากประเทศอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งทวีปเอเชีย ยืนยันว่าแนวคิดสิทธิมนุษยชนเริ่มจาก โลกตะวันตกจึงไม่ครอบคลุมทั่วไป นอกจากนี้ประเทศที่มีสภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่อยู่นอกโลกตะวันตกยังให้ความสำคัญกับบริบท ทางสังคมวัฒนธรรมในการกำหนดความหมายและคุณค่าทางสังคม และวัฒนธรรม ดังจะเห็นได้ว่าคำสอนของศาสนาอิสลามให้ความสำคัญ กับสังคมและชุมชนมากกว่าปัจเจกบุคคล โดยให้ความหมายของ

“ความยุติธรรม” และสิทธิส่วนบุคคลที่ค้ำประกันถึงความสงบเรียบร้อยของสังคมส่วนรวม โดยต้องยึดตามคัมภีร์อัลกุรอานและกฎหมายครอบครัวตามคำสอนของพระอัลลอฮ์ (Soroush, 2002 อ้างใน Evans, 2011: 24) เช่นเดียวกับในเอเชียอาคเนย์ นายกรัฐมนตรี ลี กวน ยู (Lee Kuan Yew) ของสิงคโปร์ และนายกรัฐมนตรีมาฮาเตร์ บิน โมฮามัด (Mahathir bin Mohamad) ของมาเลเซีย ต่างอ้างถึงค่านิยมเอเชีย (Asian values) โดยนายกรัฐมนตรี ลี กวน ยู อ้างถึงคำสอนของขงจื้อซึ่งให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างพ่อ-ลูก สามี-ภรรยา พี่-น้อง แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน โดยเน้นหน้าที่ที่มุ่งสู่เป้าหมายของความสงบสุขและสมานฉันท์ (harmony) ในสังคม ทั้งนี้ “หน้าที่ย่อมสำคัญกว่าสิทธิ” (Evans, 2011: 59-87)

ในการประชุมของกลุ่มประเทศอาเซียน (ASEAN) ที่กรุงเทพฯ ใน ค.ศ. 1993 (พ.ศ. 2536) ก่อนการประชุมสหประชาชาติเรื่องสิทธิมนุษยชนที่กรุงเวียนนาในปีเดียวกัน ประเทศสมาชิกอาเซียนยอมรับความเป็นสากลของความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน แต่ยังคงยืนยันความหมายเฉพาะของค่านิยมเอเชีย (Asian values) ที่ค้ำประกันบริบทเฉพาะของประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สังคม และปรัชญาของประเทศในเอเชีย ซึ่งอาจมีผลให้ความหมายของ “สิทธิมนุษยชน” แตกต่างจากความหมายในประเทศตะวันตก (Evans, 2011: 75)

3. ประเด็นที่สาม การสร้างกลไกเพื่อปฏิบัติการ

นอกเหนือจากปฏิญญา กติกา และอนุสัญญา ซึ่งสหประชาชาติกำหนดขึ้นในช่วงเวลาต่าง ๆ แล้ว ในระยะแรกสหประชาชาติได้ก่อตั้งคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน (Human Rights Commission) มีสำนักงานอยู่ที่นครเจนีวา การดำเนินงานของคณะกรรมการมีอุปสรรคหลายประการเนื่องจากความคิดเห็นของประเทศสมาชิกไม่ตรงกัน รวมทั้งการถกเถียงกันเรื่องความหมายและความเป็นสากลของ “สิทธิมนุษยชน” ดังที่ได้กล่าวแล้วในส่วนแรกและส่วนที่สอง ตลอดจนสถานการณ์ของสงครามเย็นระหว่างประเทศในโลกว่าที่หนึ่งและโลกว่าที่สอง ซึ่งสิ้นสุดลงในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1990 ตามด้วยสงครามผู้ก่อการร้ายที่ปรากฏเป็นรูปธรรมในการทำลายอาคารเวิลด์เทรดเซ็นเตอร์ที่นครนิวยอร์กใน ค.ศ. 2001 (พ.ศ. 2544) เมื่อ โคฟี อันนัน (Kofi Annan) เข้ารับตำแหน่งเลขาธิการองค์การสหประชาชาติ ได้ตั้งคณะทำงาน (High Level Panel) เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและจัดทำข้อเสนอแนะในการปฏิรูปและ/หรือปรับโครงสร้างองค์การสหประชาชาติ ใน ค.ศ. 2006 (พ.ศ. 2549) คณะทำงานฯ เสนอให้ปรับโครงสร้าง โดยให้ยกเลิกกรมสิทธิมนุษยชนและจัดตั้งคณะมนตรีสิทธิมนุษยชนขึ้นมาแทน มีฐานะเทียบเท่ากับคณะมนตรีความมั่นคงและคณะมนตรีเศรษฐกิจสังคม คณะมนตรีสิทธิมนุษยชนมีองค์ประกอบของสำนักงานข้าหลวงใหญ่สิทธิมนุษยชนที่ตั้งอยู่ที่นครเจนีวา เช่นเดิม และภายใต้สำนักงานมีงานด้านสนธิสัญญา (treaty-based) ดูแลติดตามสถานการณ์ด้านสิทธิมนุษยชนตามกติกาและอนุสัญญาที่ประกาศใช้

และงานด้านกฎบัตร (charter-based) มีหน่วยงานทำหน้าที่สนับสนุน คณะมนตรีในการจัดประชุมและประสานกับกลไกสหประชาชาติอื่น ๆ มีกลไกสนับสนุนกิจการสิทธิมนุษยชนระดับภูมิภาคและระดับชาติ รวมทั้งประสานงานกับองค์กรภาคประชาสังคม ทั้งในรูปขององค์กรระดับสากล นอกภาครัฐ (INGO - International NGO) องค์กรประชาสังคมโลก (global civil society) ซึ่งอาจเป็นองค์กรหรือโครงการที่จัดตั้งขึ้นและได้รับการสนับสนุนโดยสหประชาชาติหรือกลไกเหนือรัฐและองค์กรขบวนการทางสังคม (social movement organizations) แม้ในปัจจุบัน ข้อแตกต่างระหว่างองค์กรภาคประชาสังคมที่มีชื่อเรียกต่างกันอย่างนี้ยังไม่มี ความชัดเจนเท่าใดนัก (Evans, 2011: 176)

2.2 ขบวนการสิทธิมนุษยชนและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

จุดเริ่มต้นที่สำคัญที่ทำให้เกิดขบวนการสิทธิมนุษยชนที่เชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือการประชุมที่กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดน ใน ค.ศ. 1972 (พ.ศ. 2515) เรื่องสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ (human environment) ซึ่งได้ข้อสรุปในการดูแลเรื่องสิ่งแวดล้อม 3 ข้อ คือ (1) ควรมีการจัดตั้งหน่วยงานระดับสหประชาชาติเพื่อดูแลสิ่งแวดล้อม (2) สนับสนุนให้ภาคประชาสังคมหรือองค์กรพัฒนาเอกชนรณรงค์เพื่อดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม และ (3) นำเสนอแนวคิดเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืน (sustainable development) โดยมีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง จากข้อสรุปดังกล่าวมีการจัดตั้ง

โครงการสหประชาชาติด้านสิ่งแวดล้อม (UNEP – United Nation Environment Project) และการสนับสนุนให้ภาคประชาชนทำงานด้านสิ่งแวดล้อม หลังจากนั้น 20 ปี มีการประชุมด้านสิ่งแวดล้อมที่สำคัญคือ การประชุมสุดยอดเรื่องโลก (Earth Summit) หรือการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UNCED: UN Conference on Environment and Development) ที่เมืองรีโอเดจาเนโร ใน ค.ศ. 1992 (พ.ศ. 2535) เป็นที่ชัดเจนว่าการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมมีความตื่นตัวมากหลังจากการประชุม Earth Summit และอีก 10 ปีต่อมา ใน ค.ศ. 2002 (พ.ศ. 2545) มีการประชุมอีกครั้งที่กรุงโจฮันเนสเบิร์ก เน้นย้ำว่าการทำงานด้านสิ่งแวดล้อมจะต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อมนุษย์โดยรวมด้วย และเนื่องจาก ใน ค.ศ. 1986 (พ.ศ. 2529) สหประชาชาติได้รับรองปฏิญญาว่าด้วยสิทธิในการพัฒนา (Declaration on Rights to Development) ว่าเป็นสิทธิมนุษยชนประเภทหนึ่ง การประชุมที่โจฮันเนสเบิร์กจึงสนับสนุนว่าสิทธิด้านสิ่งแวดล้อมเป็นสิทธิประเภทหนึ่ง และแนวทางการทำงานขององค์กรด้านสิ่งแวดล้อมจะยึดหลักสิทธิมนุษยชน (rights – based approach) นอกจากนี้ยังให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนว่าคือ (1) การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมในกระบวนการเดียวกัน และ (2) การพัฒนาที่ใช้ทรัพยากรปัจจุบันอย่างเหมาะสมโดยไม่รบกวนทรัพยากรในอนาคต

ในการประชุมสุดยอดของสหประชาชาติ (UN Millennium Summit) เมื่อ ค.ศ. 2000 (พ.ศ. 2543) ประเทศสมาชิก 189 ประเทศ ได้มีมติรับรองปฏิญญาที่กำหนดหลักการการพัฒนาที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางอย่างยั่งยืน (United Nations Millennial Declaration) และกำหนดให้มีเป้าหมายการพัฒนา 8 ด้าน เรียกว่า เป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (MDGs - Millennium Development Goals) เพื่อดำเนินการให้บรรลุใน ค.ศ. 2015 (พ.ศ. 2558) เป้าหมายหลัก 8 ด้าน ประกอบด้วย 1. ขจัดความยากจนและความหิวโหย 2. ให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาระดับประถม 3. ส่งเสริมความเท่าเทียมทางเพศและบทบาทสตรี 4. ลดอัตราการตายของเด็ก 5. พัฒนาสุขภาพของสตรีมีครรภ์ 6. ต่อสู้กับโรคเอดส์ มาลาเรีย และโรคสำคัญอื่น ๆ 7. รักษาและจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน 8. ส่งเสริมการเป็นหุ้นส่วนเพื่อการพัฒนาในประชาคมโลก จากเป้าหมายการพัฒนา 8 ด้าน มีการกำหนดตัวชี้วัดมากกว่า 60 ตัว จะเห็นได้ว่ามีเฉพาะเป้าหมายที่ 7 ที่กำหนดให้ทุกประเทศมุ่งคำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม โดยบูรณาการหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนในแผนพัฒนาและแผนงานโครงการต่าง ๆ ระดับชาติ รวมทั้งให้มีแผนฟื้นฟูความสูญเสียด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นด้วย

ขบวนการด้านสิ่งแวดล้อมไม่สามารถแยกออกจากขบวนการสิทธิมนุษยชนได้ การรวมตัวกันของกลุ่มคนเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งจำเป็นต้องใช้แนวคิดสิทธิชุมชน การทำงานมีการเคลื่อนไหวในระดับชุมชน แต่ในขณะเดียวกันก็เชื่อมต่อกับเครือข่ายระดับสากลด้วย

ตัวอย่างในประเทศไทยที่ปรากฏ เช่น บทบาทของสมัชชาคนจนที่มีเป้าหมายในการเรียกร้องสิทธิในการทำมาหากินของชาวนาและชาวประมงพื้นบ้าน และยังมีเป้าหมายในการต่อต้านการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ด้วยทางกลุ่มได้ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของการสร้างเขื่อนปากมูล เขื่อนราษีไศล และเขื่อนอื่น ๆ บนลำน้ำมูล ตัวแทนสมาชิกของสมัชชาคนจนได้เดินทางไปดูผลกระทบจากการสร้างเขื่อนนามาดาในประเทศอินเดียด้วย ปัจจุบันภาคประชาสังคมเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องในการต่อต้านการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานด้านอื่น ๆ เช่น โรงไฟฟ้าถ่านหิน ธุรกิจเหมืองทอง การสร้างท่าเรือน้ำลึก และการสร้างนิคมอุตสาหกรรม

ขบวนการด้านสิ่งแวดล้อมทำงานในพื้นที่เฉพาะของตน แต่เชื่อมโยงข้ามพรมแดนไปยังประเทศข้างเคียงและอาจข้ามภูมิภาคได้ โดยมีองค์กรด้านสิ่งแวดล้อมระดับสากลเป็นผู้ปฏิบัติการเชื่อมโยงองค์กรย่อยต่าง ๆ การทำงานในลักษณะเครือข่ายทำให้มีความคล่องตัวในการปรับตัวจากการทำงานในบทบาทเฉพาะพื้นที่มาเป็นการทำงานร่วมกับสมาชิกเครือข่ายทำให้สามารถขยายพื้นที่ปฏิบัติการได้โดยไม่ต้องมีการจัดทำโครงสร้างเพิ่มเติม ซึ่งจะใช้เวลามากและทำให้การปฏิบัติงานล่าช้า อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวขององค์กรประชาสังคมด้านสิ่งแวดล้อมจะมีพลังเพียงพอถ้ามีประเด็นที่ชัดเจน ดังจะเห็นได้จากการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านการสร้างเขื่อน (anti-dam movement) การเคลื่อนไหวต่อต้านธุรกิจข้ามชาติที่ทำลายสิ่งแวดล้อมและมีผลกระทบต่อผู้ด้อยโอกาส เช่น ธุรกิจเหมือง และธุรกิจ

สวนป่า (anti-plantation movement) รวมทั้งขบวนการต่อต้านนโยบายป่าไม้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตป่าร้อนชื้น และขบวนการต่อต้านการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินที่เชื่อว่าการปล่อยมลพิษและมีผลกระทบต่อชุมชนข้างเคียง ในขณะที่เดียวกันมีขบวนการส่งเสริมการพัฒนาทางเลือกที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติตามแนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน การพัฒนาแนวเศรษฐกิจพอเพียง และการพัฒนาพลังงานทางเลือกด้วย

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าการเคลื่อนไหวขององค์กรสิทธิมนุษยชน ด้านสิ่งแวดล้อมรวมอยู่ในคลื่นลูกที่สาม และมีลักษณะเป็นสิทธิเชิงบวก คือเสนอให้มีแนวปฏิบัติและมาตรการเพื่อป้องกันไม่ให้ฝ่ายทุนละเมิดสิทธิชุมชน เหตุการณ์ที่เด่นชัดมากคือการที่กลุ่มเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมสามารถเรียกร้องให้เกิดมาตรการและแนวปฏิบัติสำหรับธุรกิจข้ามชาติได้

ในช่วงปี ค.ศ. 2005-2011 เลขาธิการสหประชาชาติ โคฟี อันนัน ได้แต่งตั้ง ศาสตราจารย์จอห์น รุกกี (Prof. John Ruggie) จากมหาวิทยาลัยฮาร์เวิร์ดเป็นผู้แทนพิเศษของเลขาธิการสหประชาชาติ เพื่อศึกษาเรื่องสิทธิมนุษยชนและธุรกิจข้ามชาติ หลังจากได้รับผลกระทบทางลบของธุรกิจข้ามชาติต่อสภาพแวดล้อมและประชาชนรอบข้างร้องเรียนเรื่องการลงทุน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลงทุนของธุรกิจข้ามชาติของฝ่ายทุนจากต่างประเทศที่ได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติใต้ดิน ในขณะที่ประชากรผู้อาศัยอยู่รอบสถานประกอบการซึ่งน่าจะมีสิทธิที่จะเป็นเจ้าของทรัพยากรมากกว่ากลายเป็นผู้ได้รับผลกระทบทางลบ รายงานฉบับแรกเป็นรายงานที่เรียกกันว่า

รายงานรักกี (Ruggie Report) เป็นผลของการทำงานใน 3 ปีแรก (ค.ศ. 2005 – 2007/2008) จากนั้น เลขาธิการสหประชาชาติ โคฟี อันนัน ได้ขยายเวลาอีก 3 ปี (ค.ศ. 2008-2011) ให้ศาสตราจารย์จอห์น รักกี ทำงานเพิ่มเติมเพื่อจัดทำเป็นเอกสารกรอบงานสหประชาชาติ (UN Framework) เมื่อได้รับรายงานจากศาสตราจารย์รักกีแล้ว สหประชาชาติได้รับรองในการประชุมใหญ่สามัญของคณะมนตรีสิทธิมนุษยชน ครั้งที่ 17 และเผยแพร่เป็นเอกสารเลขที่ A/HRC/17/31 เมื่อวันที่ 21 มีนาคม ค.ศ. 2011 เอกสารนี้ชื่อว่า Guiding Principles on Implementing the UN Protect, Respect, Remedy Framework for Business and Human Rights เนื้อหาหลักของเอกสารที่เป็นการริเริ่มที่สำคัญที่สุดของงานชิ้นนี้คือ การนำเสนอคำว่า Human Rights Due Diligence หรือ “การเฝ้าระวังด้านสิทธิมนุษยชนอย่างจริงจัง” หมายความว่า ภาคธุรกิจจะต้องกำหนดนโยบายด้านสิทธิมนุษยชนอย่างชัดเจน มีกระบวนการเฝ้าระวังด้านสิทธิมนุษยชนอย่างจริงจัง และมีกระบวนการเยียวยาเมื่อเกิดผลกระทบด้านสิทธิมนุษยชน ทั้งนี้องค์กรธุรกิจจะต้องรับผิดชอบว่าไม่มีการละเมิดสิทธิมนุษยชนในทุกภาคส่วนของการผลิต (supply chain) การละเลยไม่ดูแลธุรกิจย่อยในกระบวนการผลิตทั้งหมด จะถูกตีความว่าทุกองค์กรธุรกิจในกระบวนการเป็นผู้ร่วมละเมิดสิทธิที่มีผลกระทบต่อชุมชนและสังคมที่เกี่ยวข้องด้วย

จะเห็นได้ว่าขบวนการสิทธิมนุษยชนด้านสิ่งแวดล้อมมีประเด็นชัดเจน สามารถผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายและกฎหมายได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อข้อเรียกร้องนั้นมีผลกระทบต่อกลุ่มคนและชุมชนโดยรวม ในขณะที่เดียวกันองค์กรสิทธิมนุษยชนที่เคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม จะมีความแตกต่างในแนวคิดและจุดยืนด้วย มีทั้งองค์กรที่เรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายและพร้อมที่จะร่วมมือกับรัฐบาล เช่น อ็อกแฟม อินเตอร์เนชันแนล (Oxfam International) และแพลน อินเตอร์เนชันแนล (Plan International) และองค์กรที่มีความคิดก้าวหน้ารุนแรงที่เรียกร้องให้ยกเลิกโครงสร้างบางอย่างหรือแนวนโยบายบางเรื่องโดยสิ้นเชิง เช่น องค์กรกรีนพีซอินเตอร์เนชันแนล (Greenpeace International) เรียกร้องให้รัฐบาลญี่ปุ่นประกาศห้ามธุรกิจล่าปลาวาฬโดยเด็ดขาด เป็นการเรียกร้องด้วยวิธีการรุนแรง มีการประท้วงโดยการบุกขึ้นไปบนเรือของผู้ประกอบการ ซึ่งเป็นวิธีการที่สังคมโดยรวมมองว่าไม่ใช่สันติวิธีและมุ่งทำลายทรัพย์สินของฝ่ายตรงข้าม แม้ว่าจะเป็นการดำเนินการในนามของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ต่อต้านธุรกิจทุนนิยมข้ามชาติแนวการค้าเสรี เพราะผู้คัดค้านเชื่อว่าผลกำไรแห่งการเติบโตทางเศรษฐกิจแลกมาด้วยต้นทุนทางสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมที่แสนแพง ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจะยั่งยืนไม่ได้

นอกจากกรีนพีซอินเตอร์เนชันแนลซึ่งมีสาขาอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วโลกแล้ว องค์กรด้านสิ่งแวดล้อมในระดับสากลอื่น ๆ เช่น องค์กรระหว่างประเทศเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ (The International Union of Conservation of Nature-IUCN) และกองทุนสัตว์ป่าโลก (World Wildlife Fund) ซึ่งมีแนวทางการทำงานที่ไม่รุนแรงเท่ากรีนพีซอินเตอร์เนชันแนล แต่คำนึงถึงวิกฤติสิ่งแวดล้อมซึ่งมีสาเหตุเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและภาวะโลกร้อน ปัจจุบันมีการตื่นตัวกันมากในการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและภาวะโลกร้อนที่มีผลกระทบต่อกลุ่มชนพื้นเมือง ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากการที่สหประชาชาติได้ประกาศปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของชนพื้นเมือง เมื่อ ค.ศ. 2007 (พ.ศ. 2550) (UNDRIP - UN Declaration on Rights of Indigenous Peoples) อันเป็นการให้เครื่องมือแก่ภาคประชาสังคมเพื่อใช้ทำงานเกี่ยวกับชนพื้นเมือง

แม้สหประชาชาติจะได้กำหนดเป้าหมายการพัฒนาสำหรับ ค.ศ. 2000-2015 ภายใต้ชื่อ MDGs ให้รัฐภาคีที่รับรองปฏิญญาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Millennium Declaration) มุ่งพัฒนาประเทศตามเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนแล้วก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติการดำเนินงานไม่สามารถเป็นไปตามที่กำหนดเสมอไป ใน ค.ศ. 2011 (พ.ศ. 2554) โครงการการพัฒนาของสหประชาชาติ (UNDP - United Nations Development Programme) ได้ทำแผนเป้าหมายการพัฒนาใหม่สำหรับ ค.ศ. 2016-2030 ผสมผสานแนวคิดการพัฒนากับสิทธิมนุษยชน ปรับกระบวนการทัศน์

การพัฒนาจากเดิมวางอยู่บนฐานความคิดให้เป็นการพัฒนาเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ (needs-based) มาสู่ฐานคิดว่าการพัฒนา คือสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (rights-based) ดังจะเห็นได้ว่าเป้าหมาย ทั้ง 8 ด้าน และตัวชี้วัดของ MDGs มีลักษณะเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานด้านสุขภาพอนามัยและการศึกษาเป็นส่วนใหญ่ ต่อมาสหประชาชาติ ได้จัดทำแผนงานใหม่สำหรับ ค.ศ. 2016-2030 มีเป้าหมายหลักคือ การขจัดความยากจน และมีกรอบการพัฒนาที่ผสมผสานมิติด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม หมายความว่า การพัฒนาเศรษฐกิจจะสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นต้องมีมิติของการพัฒนาสังคมและการพัฒนาสิ่งแวดล้อมด้วย เรียกเป้าหมายชุดใหม่นี้ว่าเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs - Sustainable Development Goals) มีทั้งหมด 17 เป้าหมาย มีตัวชี้วัดกว่า 230 ตัว และวางอยู่บนฐานคิดสิทธิมนุษยชน (rights-based approach)

สรุป

บทความนี้ทบทวนพัฒนาการทางวิชาการที่เน้น 2 ประเด็นคือ การทำงานสหสาขาวิชา และการทำงานพัฒนาที่เคลื่อนสู่แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ส่วนแรกเขียนจากประสบการณ์การทำงานระดับพื้นที่ ปรับจากการวิจัยพื้นฐานสู่การวิจัยเชิงปฏิบัติการร่วมกับผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งในกลุ่มผู้ได้รับผลประโยชน์และผู้ปฏิบัติการทางวิชาการสาขาต่าง ๆ เนื่องจากขยายจากงานวิชาการทางมานุษยวิทยาสู่สหสาขาวิชา

ส่วนที่สองเขียนจากประสบการณ์การทำงานเชิงนโยบายระดับชาติ และนานาชาติตามแนวคิดสิทธิมนุษยชนและการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นงานสหสาขาวิชาในระดับข้ามชาติตามเป้าหมายการพัฒนาที่เสนอโดยองค์การสหประชาชาติ แม้ว่าแนวคิดสิทธิมนุษยชนจะยังไม่เป็นที่ยอมรับทั้งหมด แต่แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาที่บูรณาการมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม สะท้อนให้เห็นความจำเป็นของการทำงานสหสาขาวิชาและการให้ความสำคัญในเรื่องสิทธิมนุษยชน ในสถานการณ์ปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

Evans, T. (2011). **Human Rights in the Global Political Economy: Critical Processes**. Boulder/London: Lynne Rienner Publishers.

Frezzo, Mark (2015). **The Sociology of Human Rights**. Cambridge/Malden, Mass: Polity Press.

Pierre, Jon and B. Guy Peters (2000). **Governance, Politics and the State**. London: Macmillan Press, Ltd.

United Nations (2011). **Guiding Principles on Implementing the UN Protect, Respect, Remedy Framework for Business and Human Rights**. A/HRC/17/31.